

Mikołaj Niedek

Narodowy Instytut Kultury i Dziedzictwa Wsi

Eko-filozofia Henryka Skolimowskiego w świetle założeń ekologii integralnej

Kryzys ekologiczny jest wezwaniem do głębokiego ekologicznego nawrócenia. Musimy też jednak uznać, że niektórzy zaangażowani chrześcijanie i ludzie modlitwy pod pretekstem realizmu i pragmatyzmu często drwią z troski o środowisko naturalne. Inni są bierni, niechętnie zmieniają swoje przyzwyczajenia i stają się niespójni wewnętrznie. Brakuje im zatem nawrócenia ekologicznego, które wiąże się z rozwijaniem wszystkich konsekwencji ich spotkania z Jezusem w relacjach z otaczającym ich światem

Papież Franciszek, *Laudato Si'*

W roku 2020 minęła druga rocznica śmierci polskiego twórcy filozofii ekologicznej Henryka Skolimowskiego (1930-2018) i dziewięćdziesiąta rocznica jego urodzin. Był absolwentem Politechniki Warszawskiej (geodezja) i Uniwersytetu Warszawskiego (filozofia), który ukończył w 1959 roku; uczniem profesorów Szkoły Lwowsko-Warszawskiej (T. Kotarbińskiego, W. Tatarkiewicza, K. Ajdukiewicza). Po uzyskaniu doktoratu na Uniwersytecie w Oksfordzie w 1964 roku wyemigrował do USA, gdzie wykładał na Uniwersytecie Południowej Kalifornii (1964-1970) oraz na Uniwersytecie Michigan w Ann Arbor (1971-1993). Opublikował ponad trzydzieści książek, tłumaczonych na kilkanaście języków oraz

kilkaset artykułów. W 2015 roku został uhonorowany medalem *Optime Meritis de Philosophia*, przyznany mu na X. Polskim Zjeździe Filozoficznym dla najwybitniejszych filozofów polskich XX wieku.

Za początek swojej filozofii ekologicznej Skolimowski uznawał opublikowany w 1974 roku esej pt. *Ecological Humanism*, w którym zawarł główne założenia swojej filozofii ekologicznej, w tym jej naczelną ideę „Świata jako Sanktuarium” (*The World as Sanctuary*). Samą eko-filozofię¹ definiował jako „systematyczne wyciąganie konsekwencji z założenia, że świat jest sanktuarium”².

Ekofilozofia jako kierunek i obszar refleksji filozoficznej zaczęła dynamicznie rozwijać się w latach 70. XX wieku. Nie był to jednak nurt jednolity, a do przykładów innych koncepcji ekofilozoficznych należą: ekologia głęboka (ekozofia) stworzona przez norweskiego filozofa Arne Naess’a, B. Devalla i G. Sessionsa; ekologia społeczna M. Bookchina; nowa „opowieść” o Ziemi Th. Berry’ego; czy ekofeminizm zapoczątkowany przez F. d’Eaubonne³. Istotnym asumptem do powstania ekofilozofii jako nowej dziedziny refleksji filozoficznej były publikowane od końca lat 60. XX wieku raporty nt. stanu środowiska przyrodniczego, zdające sprawę z negatywnych skutków uprzemysłowienia i rozwoju gospodarczego cywilizacji

¹ Konwencję terminologiczną, by na oznaczenie ekofilozofii H. Skolimowskiego stosować konsekwentnie zapis „eko-filozofia” (z myślnikiem) zaproponował A. Papuziński w pracy *Wokół eko-filozofii. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Henrykowi Skolimowskiemu dla uczczenia siedemdziesięciolecia urodzin*. Red. A. Papuziński, Z. Hull. Wyd. Akademia Bydgoska im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2001.

² H. Skolimowski, *Wizje Nowego Millenium*, Kraków 1999.

³ Kompleksowego przeglądu i charakterystyki stanowisk ekofilozoficznych XX w. dokonał D. Kiełczewski w pracy *Ekologia społeczna*, wyd. II., Ekonomia i Środowisko, Białystok 2001.

technicznej⁴. Nie ma jednej definicji ekofilozofii, a w niniejszym artykule rozumiem ją jako koncepcje tworzone przez różnych autorów, na gruncie różnych perspektyw ideowych i aksjologicznych, które mają na celu określenie przyczyn współczesnego kryzysu ekologicznego i sformułowanie propozycji przeciwdziałania temu kryzysowi, w tym wskazań etycznych. Filozofie ekologiczne drugiej połowy XX wieku powstawały głównie na gruncie progresywnych (lewicowych) założeń światopoglądowych. Opublikowana w 2012 roku *Zielona Filozofia* filozofa konserwatywnego Rogera Scrutona (w Polsce wydana w 2017 r.) daje jednak podstawy do uznania tej koncepcji za propozycję ekofilozofii konserwatywnej⁵. Na gruncie konserwatywnym swoją koncepcję o implikacjach ekofilozoficznych przedstawił również papież Franciszek w encyklice *Laudato Si'* ogłoszonej w 2015 roku, w której wiele idei i zapatrywań jest zbieżnych z eko-filozofią H. Skolimowskiego, na co postaram się dalej wskazać.

Perspektywa i idee eko-filozofii H. Skolimowskiego

H. Skolimowski wywodził się z analitycznego nurtu filozofii polskiej, a swój doktorat poświęcił jej porównaniu z filozofią brytyjską⁶. Przedmiotem jego zainteresowań w trakcie działalności akademickiej na uczelniach amerykańskich była filozofia nauki i techniki, pozostająca pod dużym wpływem C. R. Poppera, którego wykładów był słuchaczem. Publikacją zapowiadającą krytyczny zwrot wobec filozofii analitycznej, jak i generalną krytykę zachodniej cywilizacji naukowo-technicznej,

⁴ Za pierwszy uznaje się raport Sekretarza ONZ U Thanta *Człowiek i Środowisko* z 1969, Raporty Klubu Rzymskiego *Granice Wzrostu* z 1972 i *Przekraczanie Granic* z 1992, raport G. H. Brundtland *Nasza Wspólna Przyszłość* z 1987. Raporty te stworzyły podstawy dla wypracowania koncepcji trwałego i zrównoważonego rozwoju (*Sustainable Development*), w wymiarze globalnym sformułowanej w dokumencie Agenda 21 przyjętej na Szczycie Ziemi ONZ w Rio de Janeiro w 1992, a następnie w Planie Działania przyjętym na Światowym Szczycie Zrównoważonego Rozwoju w Johannesburgu w 2002 r.

⁵ R. Scruton, *Zielona filozofia. Jak poważnie myśleć o naszej planecie*, Poznań 2017.

⁶ H. Skolimowski, *Polish Analytical Philosophy: A Survey and a Comparison with British Analytical Philosophy*. New York: Humanities Press, 1967.

była publikacja *Zmierzch światopoglądu naukowego*⁷. Na ukształtowanie się światopoglądu ekofilozoficznego Skolimowskiego wpływ wywarły: lektury P. Th. De Chardin'a i jego wizja teleologicznej ewolucji kosmicznej; zasada antropiczna sformułowana przez filozofujących kosmologów; oraz hipotezy stawiane przez posteinsteińską fizykę, jak: teoria ukrytego porządku D. Bohm'a czy koncepcja wszechświata partycypującego J. A. Wheeler'a. Wpływ wiedzy i odkryć nauk przyrodniczych, głównie Nowej Fizyki i kosmologii na podstawy światopoglądowe eko-filozofii – mającej za przedmiot środowisko, naturę i jej relacje z człowiekiem – ufundował jej interdyscyplinarność humanistyczno-przyrodniczą. W przypadku Skolimowskiego zaowocowało to stworzeniem eko-kosmologii, tworzącej ontologiczną bazę eko-filozofii, w której na obraz świata i Kosmosu wpływają zasadniczo założenia jakie przyjmujemy na ich temat. Mają one charakter przednaukowy, kształtowany przez paradygmatyczną metaforę przyjmowaną *a priori*. Podejście to Skolimowski rozbudował dalej w koncepcję umysłu partycypującego⁸.

W nowożytnym paradygmacie mechanistycznym, wprowadzonym przez F. Bacona, Kartezjusza i Newtona, kluczowa jest metafora zegara i obraz Kosmosu jako wielkiego mechanizmu rządzonego ścisłymi prawami. Paradygmat ten skutkował redukcjonistycznym obrazem świata, którego konsekwencją jest według Skolimowskiego właśnie współczesny kryzys ekologiczny. Mechanicyzm implikuje bowiem instrumentalną, manipulacyjną i eksploatacyjną postawę wobec świata, przyrody i ludzi, jak również wobec wiedzy i poznania, promując takie wartości jak: skuteczność, efektywność, wydajność, praktyczność, kontrolowalność, obiektywizacja, uprzedmiotowienie, wymienialność, użyteczność, wykorzystanie

⁷ H. Skolimowski, *Zmierzch światopoglądu naukowego*, Londyn 1974.

⁸ H. Skolimowski, *The Participatory Mind: A New Theory of Knowledge and of the Universe*. Arkana, 1995.

i zużycie. Wcieleniem tych wartości był według Skolimowskiego materializm, pozytywistyczna nauka i współczesna technika i technologia, w których instrumentalne podejście do świata, traktowanego jako zbiór zasobów i rzeczy, osiągnął swoje apogeum. Odbyło się to kosztem rozwoju duchowego, kultury i wartości autotelicznych, a w konsekwencji doprowadziło do kryzysu ekologicznego, będącego przejawem kryzysu relacji człowieka ze światem jako miejscem jego życia.

Odmienne obraz świata kształtuje się przy założeniu jakie przyjmuje eko-kosmologia, w której optyce świat jawi się jako sanktuarium – miejsce obecności *sacrum*, wymagające szacunku i czci – rewerencji. Ten odmienny i przeciwstawny do mechanistycznego paradygmat, określane też mianem organicznego lub ekosystemowego⁹ bazuje na nieinstrumentalnym podejściu do świata i uznaniu, że byty ożywione i nieożywione mają samoistną wartość, a właściwą postawą wobec nich jest postawa kontemplacji ich znaczeń i piękna, oraz ich zachowanie dla przyszłych pokoleń. W paradygmacie ekosystemowym naczelną kategorię poznawczą stanowi pojęcie życia, systemu i rozwoju – ewolucji; całości, których emergentna jakość jest niesprowadzalna do składających się na nią części.

Budowę swojej eko-filozofii Skolimowski rozpoczął od identyfikacji i analizy źródeł współczesnego kryzysu ekologicznego, lokując je we wspomnianym nowożytnym mechanicyzmie i dualizmie ontologicznym wprowadzonym przez Kartezjusza, który swym radykalnym racjonalizmem utrwalił rozłam pomiędzy ciałem i duszą, duchem i materią, Bogiem i światem, człowiekiem i przyrodą, podmiotem i przedmiotem. To fundamentalne, dualistyczne pęknięcie skutkowało w dalszej historii filozofii Zachodu kolejnymi skrajnościami w filozofii, absolutyzującymi jedną z dwóch przeciwstawionych sobie stron

⁹ Zob. K. Najder-Stefaniak, *Wprowadzenie do ekofilozofii*, SGGW 2013.

ideowych, jak: racjonalizm-empiryzm, materializm-idealizm, romantyzm-pozytywizm, mistycyzm-scjentyzm, kapitalizm-socjalizm. W rezultacie doprowadziło to do relatywizmu i nihilizmu, które kulminowały w XX-wiecznym egzystencjalizmie i postmodernizmie.

Tab. 1. Przedmiot krytyki filozoficznej H. Skolimowskiego w perspektywie skutków dla kryzysu ekologicznego XX w.

Przedmiot krytyki H. Skolimowskiego	Powody krytyki	Skutki dla kryzysu ekologicznego
Nowożytny mechanicyzm (F. Bacon, Kartezjusz, La Metrie, Newton) i nowożytny materializm	Redukcjonizm ontologiczny, kult „Mechanosa” – maszyny jako ideału, paradygmat mechanistyczny w obszarze poznania i działania	Instrumentalizacja i uprzedmiotowienie przyrody, ekonomia wyzysku i eksploatacji ludzi i przyrody, brak empatii wobec cierpienia ludzi i przyrody
Racjonalizm nowożytny	Redukcjonizm epistemologiczny Eliminacja sacrum, duchowości, mistyki i metafizyki, dualizm	Reifikacja świata. Efektywność i skuteczność eksploatacji zasobów przyrodniczych
Empiryzm	Redukcjonizm epistemologiczny Eliminacja sacrum, duchowości, mistyki i metafizyki	Eliminacja duchowego (emocjonalnego, moralnego) stosunku człowieka do przyrody

Pozytywizm	Redukcjonizm materialistyczny, scjentyzm, prymat analizy nad syntezą, brak oglądu całości	Partykularyzm interesów, utracenie oglądu całości i powiązań między człowiekiem i środowiskiem, brak reprezentacji interesu środowiska
Materializm (w wersji kapitalistycznej i socjalistycznej)	Eliminacja pierwiastka sacrum w przyrodzie, społeczeństwie i kulturze	Brak szacunku do bytów przyrodniczych, eksploatacja dla partykularnych zysków
F i l o z o f i a analityczna	Redukcjonizm lingwistyczny, alienacja z mądrości, formalizm	Alienacja filozofii z ważnych dla życia obszarów i problemów (przeoczenie ich), wyobcowanie filozofii z życia
Postmodernizm	Relatywizm, permisywizm nihilizm	Brak konstruktywnych wzorców i modeli (paradygmatów) zachowań
Cywilizacja zachodnia – kultura amerykańska	Materializm praktyczny, imperializm kulturowy, mit (bożek) postępu jako rogu obfitości i fetysz wzrostu gospodarczego, uniformizacja kultury, konsumpcjonizm	Eksploatacja planety w imię partykularnych interesów krajów zachodnich i korporacji; zniszczenie różnorodności kulturowej i biologicznej (ekologicznej) świata.
Radykalizm ekologiczny (antyantropocentryzm ekologii głębokiej)	Egalitaryzm biocentryczny	Eliminacja aksjologicznych podstaw odpowiedzialności człowieka za środowisko

Wiek XXI, o ile nie chcemy doprowadzić do ekologicznej katastrofy, powinien być natomiast, jak głosił Skolimowski, wiekiem ekologicznej *metanoi* – przemiany naszego myślenia, postrzegania świata i postaw na paradygmat ekosystemowy (organiczny, holistyczny). Ekologia filozoficzna jest, zdaniem Skolimowskiego, filozofią zrównoważenia, syntezy, umiaru i klasycznego złotego środka. W wymiarze ekonomiczno-politycznym egzemplifikuje ją zrównoważony rozwój (*sustainable development*) integrujący aspekty społeczne, gospodarcze i ekologiczne rozwoju, a w aspekcie stylu życia umiarkowanie, oszczędność i skromność (*frugality*). Do wartości swojej eko-etyki Skolimowski zaliczał obok „frugalizmu” również: rewerencję dla życia, odpowiedzialność za życie i środowisko, empatię, różnorodność, ekosprawiedliwość dla wszystkich, afirmację życia, nadzieję¹⁰.

Skolimowski był przeciwny zarówno radykalnemu antropocentryzmowi, stanowiącemu bazę materializmu i liberalizmu ekonomicznego, jak również przeciwstawiał się radyklanemu nonantropocentryzmowi, który w swym biocentrycznym modelu etycznym przyjęła ekologia głęboka. W aspekcie teologicznym Skolimowski przyjmował stanowisko pośrednie między teizmem i panteizmem – panenteizm¹¹. Ontologicznie uzasadnia to obecność *sacrum* w świecie, na Ziemi, w przyrodzie i Kosmosie, a nie wyłącznie poza światem. Uznanie świętości świata stanowi podstawę dla praktykowania postawy rewerencji – szacunku i autentycznej troski o niego oraz wzięcia odpowiedzialności za jego stan i przyszłość. Usunięcie *sacrum* poza obręb świata i ograniczenie go do niematerialnej sfery supranaturalnej, jak ma to miejsce w klasycznej teologii skutkuje, zdaniem Skolimowskiego, dewastacją przyrody i rosnącym

¹⁰ H. Skolimowski, *Filozofia Żyjąca. Eko-filozofia jako Drzewo Życia*, Warszawa 1993.

¹¹ Panenteistyczną interpretację eko-filozofii H. Skolimowskiego przedstawił K. Wąloszczyk. Zob. K. Wąloszczyk, *Kryzys ekologiczny w świetle ekofilozofii*, Wyd. Politechniki Łódzkiej, Łódź 1996.

kryzysem ekologicznym, degradacją środowiska życia człowieka, co przejawia się zarówno w sferze materialnej, jak i w sferze kultury. W obu przypadkach jest to kryzys aksjologiczny, kryzys wartości regulujących stosunek człowieka do siebie, innych ludzi i istot żywnych, świata i *sacrum*¹².

Eko-filozofia H. Skolimowskiego kształtowała się zatem w polemice, by nie rzec w opozycji do radykalnego nurtu filozofii ekologicznej, jaką jest ekologia głęboka (ekozofia) norweskiego filozofa A. Naessa uznającego równość człowieka z innymi istotami żywymi. Świadczy o tym wiele polemicznych artykułów H. Skolimowskiego i ataków, głównie uczniów A. Naessa zarzucających mu antropocentryzm. Obiekcje filozofii chrześcijańskiej zarzucające ekofilozofii animalizację człowieka i hominizację przyrody (w tym zwierząt) zasadne są wobec ekologii głębokiej. Skolimowski stał na stanowisku umiarkowanego antropocentryzmu uznającego wyjątkowość człowieka pod względem jego umysłu, wrażliwości i podejmowania odpowiedzialność. Największa krytyka filozofii ekologicznej formułowana z perspektywy świeckiego humanizmu, jaka spotkała ją ze strony francuskiego filozofa Luc'a Ferry'ego też zasadniczo odnosiła się do ekologii głębokiej, zarzucając jej antyhumanizm¹³. Owszem, Skolimowski nawiązywał do idei sformułowanych przez H. Bergsona, A. Whitehade'a czy P. T. de Chardin'a i w istotnym sensie deifikował ewolucję jako proces kosmicznej kreacji owocującej fenomenem człowieka, a „zarzuty” o spinozjański panteizm i monizm formułowane ze strony filozofii chrześcijańskiej nie są wobec eko-filozofii bezzasadne. Stanowi ona jednak dzięki temu most łączący konserwatywne propozycje ekofilozoficzne z szerokim nurtem ideowym XX w. jaki wytworzyła ekologia społeczna i filozofia ekologiczna. Bez stałego dialogu i polemiki

¹² M. Niedek, *Kryzys ekologiczny jako kryzys kultury*, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo” nr 7, 2001.

¹³ L. Ferry, *Nowy Ład Ekologiczny. Drzewo, zwierzę i człowiek*, Wyd. Scholar 1995.

filozofii grozi intelektualna autarkia lub atrofia myśli, która zawsze stanowiła istotę żywej filozofii. Skolimowski był zwolennikiem franciszkańskiej wersji chrześcijaństwa i w pełni afirmował wkład franciszkanizmu w kształtowanie proekologicznych postaw wobec świata i środowiska. Po spotkaniu Religii Świata w Asyżu w 1986 roku, którzy modlili się o pokój, Skolimowski wyrażał oczekiwanie napisania przez Papieża (wówczas Jana Pawła II) encykliki dedykowanej specjalnie kwestii ekologicznej. Opublikowana po trzydziestu latach encyklika *Laudato Si'* papieża Franciszka zawiera wiele elementów zbieżnych ze stanowiskiem H. Skolimowskiego.

Ekologia integralna papieża Franciszka

W odniesieniu do kluczowej kwestii wagi problematyki ekologicznej i jej charakteru jako kryzysu – Franciszek stawia sprawę jasno: „Nigdy nie traktowaliśmy tak źle i nie okaleczaliśmy tak naszego wspólnego domu, jak miało to miejsce w ciągu ostatnich dwóch stuleci” i dalej:” Nie można już z pogardą i ironią traktować prognoz katastroficznych. (...) Moglibyśmy zostawić następnym pokoleniom zbyt wiele gruzów, pustyń i śmieci. Tempo spożycia, produkcji odpadów i zmian środowiska przekroczyło możliwości planety na tyle, że dotychczasowy styl życia, będąc niemożliwym do utrzymania, może skończyć się tylko katastrofą”¹⁴. Uznając za oczywistą potrzebę przeciwdziałania dalszej i nieodwracalnej degradacji środowiska i podejmowania kompleksowych działań proekologicznych oraz zmiany obecnych wzorców produkcji i konsumpcji na przyjazne dla środowiska, Franciszek przestrzega przed ekologią powierzchowną i pozorną: „Jak to często bywa w czasach głębokiego kryzysu, które wymagają trudnych wyborów, jesteśmy kuszeni, aby myśleć, że to, co się dzieje, nie jest aż tak poważne. Jeśli spojrzymy w sposób powierzchowny,

¹⁴ Papież Franciszek, *Laudato Si'. W trosce o wspólny dom*, 2015, nr 53 i 161.

pomijając pewne widoczne oznaki skażenia i degradacji, to wydaje się, że sytuacja nie jest tak poważna i że planeta mogłaby przez długi czas trwać w aktualnych warunkach, Takie pokrętne zachowanie pomaga nam kontynuować nasz styl życia, produkcji i konsumpcji. Jest to sposób, w jaki człowiek radzi sobie, aby móc pielęgnować wszystkie wady autodestrukcyjne: usiłując ich nie widzieć, walcząc by ich nie uznać, odkładając ważne decyzje, udając, że nic się nie stało”¹⁵. Skolimowski był również przeciwnikiem ekologii płytkiej, sprowadzającej się wyłącznie do segregowania odpadów, sprzątania lasu czy oszczędzania energii. Uznaje te zachowania za niezbędne, ale niewystarczające do szerokiego wprowadzenia i upowszechnienia się kultury i cywilizacji ekologicznej.

Skolimowski i papież Franciszek sformułowali zbieżną krytykę współczesnego, liberalnego i egoistycznego materializmu, zarówno w wersji kapitalistycznej, jak i socjalistycznej (komunistycznej). Krytyka ta nie ogranicza się tylko do systemu ekonomiczno-politycznego, lecz sięga do ich głębszych, aksjologicznych założeń, bazujących na paradygmacie mechanistycznym (Skolimowski), a w ujęciu papieża Franciszka na, jak to określa, paradygmacie technokratycznym. Do wspólnie krytykowanych cech tego – szkodliwego zarówno do człowieka, jak i środowiska – paradygmatu należy:

- stawianie partykularnych (cząstkowych) interesów wyżej, niż interesów całości (społeczeństwa, środowiska, przyszłości);
- traktowanie człowieka jako trybiku i przedmiotu w maszynie świata (gospodarki, biurokratycznych instytucji, cywilizacji technicznej);
- relatywizm moralny;
- nacisk na wartości praktyczne (użyteczne, pragmatyczne, jak skuteczność, szybkość, rywalizacja,

¹⁵ Tamże, nr 59.

manipulacja) kosztem wartości wewnętrznych i duchowych: piękna, sztuki, miłości, kontemplacji życia i misterium świata.

Wspólną dla Franciszka i Skolimowskiego jest sceptyczna postawa wobec technocentryzmu i wiary w postęp, upatrujących rozwiązania współczesnych problemów (w tym ekologicznych i społecznych) w osiągnięciach techniki i technologii. Krytyce cywilizacji technicznej Skolimowski poświęcił osobny traktat¹⁶. Zarówno Skolimowski, jak i papież Franciszek prezentują stanowisko, że jedynie głęboka, duchowa zmiana świadomości i naszych postaw może otworzyć perspektywy skutecznego rozwiązania problemów ekologicznych, gdyż w rzeczywistości nie mają one charakteru technicznego, lecz etyczny, moralny i duchowy (aksjologiczny). Jak pisze Franciszek: „Technologia powiązana z finansami, aspirująca do bycia jedynym rozwiązaniem problemów, w rzeczywistości nie jest w stanie dostrzec tajemnicy różnorodnych powiązań istniejących między rzeczami i z tego względu niekiedy rozwiązuje jeden problem tworząc kolejne”¹⁷. Skolimowski wiele uwagi poświęcił analizom nowożytnej nauki i jej dziecka: techniki i technologii. Według niego „Antropologia współczesnego człowieka społeczeństwa konsumpcyjnego, to filozofia techniki widziana jako filozofia człowieka”¹⁸.

Skolimowski uważał, że technika i jej wytwory nie są neutralne moralnie, lecz zakładają i implikują określoną aksjologię. Franciszek też przyjmuje taki pogląd: „Należy uznać, że przedmioty wytwarzane przez technikę nie są neutralne, ponieważ wpływają na styl życia i ukierunkowują możliwości społeczne zgodnie z interesami określonych grup władzy. Pewne decyzje, które wydają się czysto instrumentalne, są w istocie wyborami odnoszącymi się do typu życia społecznego jaki ma się

¹⁶ H. Skolimowski, *Technika a przeznaczenie człowieka*, Warszawa 1995.

¹⁷ *Laudato Si'*, nr 20.

¹⁸ Skolimowski, *Technika*, dz. cyt., s. 111.

rozwijać”¹⁹. Dominującą determinantą naszego życia jest dziś wszechobecna technika i technologia. Papież, powołując się na Guardiniego potwierdza, że technika opanowała swoją żelazną logiką niemal całą kulturę, a jej głębokim celem jest nie tyle przynoszenie pożytku i dobrobytu, ale dominowanie i władza – panowanie w nowej strukturze świata – zawładnięcie elementami natury i ludzkiego istnienia.

Zarówno Skolimowski, jak i Franciszek za wymowny przykład zdominowania ludzkiej przestrzeni życiowej przez technikę uznają również współczesną architekturę: „Trudno nam się zatrzymać, aby odzyskać głębię życia. Jeśli architektura odzwierciedla ducha epoki, to megastruktury i seryjne domy wyrażają ducha zglobalizowanej techniki, w której nieustanna nowość produktów łączy się z ciężącą nudą. Nie gódźmy się z tym i nie rezygnujmy ze stawiania sobie pytań o sens i cel wszystkich rzeczy. W przeciwnym razie usprawiedliwimy stan faktyczny i będziemy potrzebowali więcej namiastek, aby przetrwać w tej pustce”²⁰. Franciszek przewiduje odpowiedź na popularną ripostę padającą często w odpowiedzi na krytykę techniki i technologii: „Nikt nie chce wrócić do epoki jaskiniowej, ale konieczne jest spowolnienie marszu, aby obserwować rzeczywistość w inny sposób, gromadzić osiągnięcia pozytywne i zrównoważone, a jednocześnie przywrócić wartości i wielkie cele unicestwione z powodu megalomańskiego niepohamowania”²¹. Niestety na to wezwanie większość polityków i biznesowych technokratów pozostaje głuchych, ślepo o władniętych przymusem ciągłych innowacji, stymulowania ciągłego wzrostu gospodarczego i postępu technologicznego wydatnie przyczyniających się do eksploatacji naszej planety.

Nauka nowożytna, która zrodziła manipulującą technikę, sprzyja fragmentaryzacji wiedzy i brakowi umiejętności

¹⁹ *Laudato Si'*, nr 107.

²⁰ Tamże, nr 113.

²¹ Tamże, nr 114.

postrzegania całości. Tymczasem, co wyraźnie podkreślał Skolimowski, to właśnie holizm (czyli całościowe postrzeganie rzeczywistości) jest warunkiem jej sensowności i źródłowego odczytania jej znaczenia. Według Franciszka: „Nauka, która pretenduje do rozwiązania ważnych kwestii, powinna koniecznie uwzględniać to wszystko, co zrodziło ludzkie poznanie w innych dziedzinach wiedzy, łącznie z filozofią i etyką społeczną”²². Właściwa, usensowniająca nauka powinna więc mieć całościowy, a nie wąskospecjalistyczny charakter, redukujący rzeczywistość ludzką i fizyczną do jednowymiarowych dziedzin (fizykalizm, biologizm, ekonomizm, itp.). Ze słów papieża można wyczytać też apel o wiedzę całościową, interdyscyplinarną – bardziej shumanizowane nauki techniczne i przyrodnicze. To samo jednak dotyczy nauk humanistycznych, które o ile mają efektywnie włączyć się w przewyżczenie kryzysu ekologicznego, powinny wyjść poza wąsko pojmowany i ograniczony „świat ludzki” w kierunku świata przyrody i wiedzy o nim.

Dla właściwego odczytania sensu świata i naszej roli w jego ewolucji dla Skolimowskiego kluczowe znaczenia ma wspomniana perspektywa kosmiczna i kosmologiczna. Z niezwykłego cudu jakim było powstanie życia w Kosmosie, a następnie człowieka i umysłu, Skolimowski wywodzi potrzebę postawy czci i szacunku do życia i świata (rewerencji) i uznania świata jako sanktuarium, przesiąkniętego misterną jednością istnienia, odczytywaną przez kontemplujący umysł partycypujący. Według Franciszka „Cały materialny wszechświat jest językiem miłości Boga, Jego bezgranicznej miłości względem nas”. I dalej, powołują się m.in. na Jana Pawła II i P. Ricoeura: „Można powiedzieć, że obok objawienia w ścisłym tego słowa znaczeniu, zawartego w Piśmie Świętym, Bożym objawieniem jest też dla nas blask słońca i zapadanie nocy. Zwracając uwagę na to objawienie człowiek uczy się rozpoznawania samego siebie

²² Tamże, nr 110.

w relacji z innymi stworzeniami: Wyrażam siebie, wyrażając świat; odkrywam moją sakralność, próbując rozszyfrować sakralność świata”. I dalej „(...) wszystkie byty wszechświata, będąc stworzonymi przez tego samego Ojca, są zjednoczone niewidzialnymi więzami i tworzą rodzaj uniwersalnej rodziny, wspaniałej komunii pobudzającej do świętego, serdecznego i pokornego szacunku. Chciałbym przypomnieć, że Bóg złączył nas tak ściśle z otaczającym światem że pustynnienie ziemi jest niejako chorobą dotykająca wszystkich, i możemy ubolewać nad wymarciem jakiegoś gatunku jak nad swoistym okaleczeniem”²³. A gatunków tych, z powodu grabieżczej ingerencji człowieka (Amazonia) znika od kilku do kilkudziesięciu dziennie. Świat jest sanktuarium, a człowiek go nieustannie grabi, m.in. niszcząc bogactwo bioróżnorodności, zubażając przyszłe pokolenia i żyjąc na ich koszt przez konsumpcję zasobów ponad potrzebną do przeżycia (ale i godnego życia) miarę. Skolimowski uznaje Świat za Sanktuarium – czyli miejsce, w którym działa, w ewolucyjnym procesie, boska i święta siła o charakterze rozumnym i kreatywnym (umysłowo-psychicznym) – i nie jest istotne czy jest to poetycka metafora, aksjomat, dogmat czy fundamentalne założenie ontologiczne (eko)teologiczne, poznawcze (epistemologiczne) czy aksjologiczne. Jest to założenie holistyczne, a kluczowy jest jego intuicyjny, ale i hermeneutyczny sens oraz konsekwencje, w tym społeczne (ekologicznie pozytywne), jakie z przyjęcia takiego założenia wypływają.

W stronę kultury ekologicznej

Misterna struktura świata, fenomen istnienia życia w Kosmosie i człowieka na Ziemi jest głębokim powodem i źródłem poczucia sensu istnienia, wartości i godności człowieka, odczytywaną i kreowaną przez eko-filozofię, promującą postawę afirmacji, rewerencji i kontemplacji natury. Czy jednak

²³ Tamże, nr 84, 85, 89.

Skolimowski i Franciszek proponują nam ograniczenie się wyłącznie do kontemplacji misterium i sanktuarium istnienia (ogrodu świata), jego piękna i tajemnicy? Choć kontemplacja bytu – „uniwersum” u Skolimowskiego, „stworzenia” u Franciszka – jest istotną wartością i składową człowieczeństwa, sens życia ludzkiego nie ogranicza się tylko do tego. Wyróżnikiem człowieka spośród innych istot żywych jest właśnie odpowiedzialność i Heideggerowsko pojęta troska o świat. Mimo krytyki praktycyzmu i Papież, i Skolimowski mówią o potrzebie i zachęcają do zmiany stylu życia na bardziej przyjazny naturze (środowisku). Skolimowski uważa wręcz, że eko-filozofia spełnia się właśnie w proekologicznej transformacji stylu życia współczesnego człowieka, w tym w zmianie jego postawy względem świata na rewerencyjną i empatyczną. I spełnia się w tym bardziej, niż w akademickim dyskursie. Ta przemiana świadomości (*metanoia*) nie dokonuje się jednak na płytkim, informacyjnym poziomie, lecz sięga do naszych głębokich wartości. Jak powiada Franciszek „Nie chodzi o gromadzenie informacji lub zaspokojenie naszej ciekawości, ale o bolesną świadomość, o to by odważyć się przemienić w osobiste cierpienie to, co się dzieje na świecie, a tym samym o rozeznanie, jaki wkład może wnieść każdy z nas”²⁴. Według Skolimowskiego „istnieje potrzeba stworzenia alternatywnego stylu życia, który powinien oznaczać zmiany nie tylko w naszej technologii, ekonomii i wzorach życia, lecz zmiany w naszej moralności, racjonalności i pojęciowym myśleniu”²⁵

Aby zmieniać negatywny stan rzeczy, wynikający z dominacji paradygmatu technocentrycznego, stawiającego na piedestale fetysz techniki, efektywności i wydajności w naszym życiu i całej cywilizacji współczesnej, potrzebujemy nowej kultury ekologicznej. Co do samego kierunku – budowy kultury

²⁴ Tamże, nr 19.

²⁵ H. Skolimowski, *Filozofia żyjąca. Eko-filozofia jako drzewo życia*, Warszawa 1993.

czy wręcz cywilizacji ekologicznej – Skolimowski i Franciszek są zgodni. Termin ten wydaje się trafnie oddawać pokładany w nim sens, który nie może sprowadzać się, jak wcześniej zaznaczono, do ekologii płytkiej – jednostkowych, jednorazowych i technicznych tylko odpowiedzi na problemy związane z zanieczyszczeniem i postępującą degradacją środowiska²⁶. Franciszek projektuje sens takiej kultury ekologicznej: „Powinna być ona innym spojrzeniem, myślą, polityką, programem edukacyjnym, stylem życia i duchowości, które nadawałyby kształt sprzeciwowi wobec ekspansji paradygmatu technokratycznego. W przeciwnym razie nawet najlepsze inicjatywy ekologiczne mogą w ostateczności znaleźć się w obrębie tej samej zglobalizowanej logiki”²⁷. Ekologia w ujęciu Franciszka powinna więc mieć mocną podbudowę duchową, filozoficzną, społeczną i kulturową.

Skolimowski i Franciszek odrzucają więc wąskie, specjalistyczne i jednowymiarowe rozumienie ekologii jako troskę wyłącznie o pozaludzkie gatunki, dzikie biocenozy i ekosystemy. Środowisko przyrodnicze i ludzkie jest integralnie powiązane, wzajemnie się przenika i wymaga kompleksowej ochrony i zachowania swojej jakości dla nas i naszych dzieci: „Nie możemy dziś nie uznać, że prawdziwe podejście ekologiczne zawsze staje się podejściem społecznym, które musi włączyć sprawiedliwość w dyskusje o środowisku, aby usłyszeć zarówno wołanie ziemi, jak i krzyk biednych”²⁸. Papież Franciszek już w piątym akapicie encykliki, powołując się zresztą na nauki swoich poprzedników, nawołuje do zmiany: „Wszelka troska i dążenie do polepszenia świata wymaga dogłębnych zmian stylów życia, modeli produkcji i konsumpcji, utrwalonych

²⁶ M. Niedeck, *Filozofia ekologiczna, jako filozofia kultury*. „ARCHEUS. Studia z Bioetyki i Antropologii Filozoficznej” nr 2, 2001.

²⁷ *Laudato Si'*, nr 111.

²⁸ Tamże, nr 49.

struktur władzy, na których opierają się dziś społeczeństwa”²⁹. W swoich społecznych konsekwencjach idee ekologiczne, w tym eko-filozofia mają w porównaniu do obecnie praktykowanych stylów życia charakter rewolucyjny, polegający na zaprzestaniu praktyk nieprzyjaznych dla życia i środowiska i przyjęciu postaw i zachowań im sprzyjających w długofalowym okresie „Oczekujemy na opracowanie nowej syntezy, która przewycięży fałszywe dialektyki minionych wieków. Chrześcijaństwo, pozostając wierne swej tożsamości i otrzymanemu od Jezusa Chrystusa skarbowi prawdy, nieustannie na nowo formułuje swoją myśl i nieustannie wypowiada się na nowo w dialogu z nowymi sytuacjami historycznymi, pozwalając by na nowo rozkwitała jego odwieczna nowość”³⁰.

Czy eko-filozofię Skolimowskiego można uznać za syntezę, o której pisze we wspomnianym wyżej cytacie Franciszek? To kwestia otwarta i znakomity, moim skromnym zdaniem, punkt wyjścia do dyskusji i badań nad holistycznie integralną koncepcją ekologii społecznej. Papież nie może wszakże wskazać *expressis verbis* na konkretną filozofię (czy konkretnego filozofa, tym bardziej żyjącego), że prezentuje taką właśnie syntezę, w pełni oddającą pokładane w niej cele i zasadniczo zgodną z magisterium Kościoła. Założeniem Skolimowskiego, rozwijającego swą filozofię na przestrzeni 40 lat było stworzenie syntezy, choć z pewnością jednak w perspektywie meta- i trans-religijnej a nie czysto chrześcijańskiej czy katolickiej³¹. Czy taka synteza – z perspektywy filozofii chrześcijańskiej – już powstała, powstaje czy też dopiero powstanie, to kwestia otwarta, niemniej szczególnie ważne jest podkreślenie przez Franciszka potrzeby podejmowania wciąż na nowo prób tworzenia takich syntez, będących przejawem żywego chrześcijaństwa. Kierunek takiej syntezy Franciszek nakreśli

²⁹ Tamże, nr 5.

³⁰ Tamże, nr 121.

³¹ Zob. H. Skolimowski, *Philosophy for a new civilisation*, 2005.

w rozdziale czwartym Encykliki, poświęconym ekologii integralnej, łączącej równolegle troskę o właściwe relacje człowieka ze środowiskiem – równolegle przyrodniczym i społeczno-gospodarczym: „Ekologia integralna wymaga, aby poświęcić trochę czasu na odzyskanie spokojnej harmonii ze stworzeniem, na refleksję o naszym stylu życia i naszych ideałach, na kontemplację Stwórcy, który żyje pośród nas i w tym, co nas otacza, a którego obecności nie powinno się wytwarzać, lecz odkrywać, odsłaniać”³². Aby przywrócić zdrowe relacje ze stworzeniem (środowiskiem) Franciszek proponuje wzór świętego Franciszka z Asyżu.

Ekologia jako nauka przyrodnicza dostarcza nam obiektywnych danych nt. stanu środowiska – miejsca życia człowieka. Z tych danych wynika, że na skutek nadmiernej antropopresji tempo zanikania gatunków roślinnych i zwierzęcych wielokrotnie przewyższa tempo naturalnego wymierania gatunków. Prowadzi to do stopniowej destrukcji bioróżnorodności podstaw funkcjonowania systemu życia całej biosfery. To właśnie takie obiektywne dane stoją u podstaw ekologicznego katastrofizmu. Wobec takich danych przestają mieć znaczenie akademickie spory czy niszczone jest w ten sposób dziedzictwo miliardów lat kosmicznej ewolucji – jak powiedziałby Skolimowski czy też dzieło bożego stworzenia. Jak mawiał Skolimowski „analizować kryzys można aż do całkowitego zniszczenia życia na Ziemi”. To zatem aktywizm ekologiczny powinien być kluczowym punktem ciężkości filozofii ekologicznej i jej praktyczne propozycje wobec przyjaznego środowisku stylu życia. Takie ruchy jak *slow food*, ekominimalizm, freeganizm i frugalizm uznawane są często za ideologie, ale są to niewątpliwie style życia, które cechuje wymierne zmniejszenie negatywnego oddziaływania na środowisko ze strony konsumpcji i zaangażowanie motywowane

³² *Laudato Si'*, nr 225.

troską o stan środowiska. Rolnictwo ekologiczne oraz nabywanie i konsumpcja ekoproduktów jest najbardziej przyjaznym środowisku i bioróżnorodności system produkcji i konsumpcji żywności, który zyskuje aprobatę zarówno konserwatystów, jak i środowisk lewicowych, ujawniając jednoczący ludzi wymiar ekologii żyjących na tej samej Ziemi, pod tym samym niebem i oddychających tym samym powietrzem. Jednakowo zależy też wszystkim, aby powietrze to było czyste, a spożywana żywności pożywna i zdrowa. I to właśnie w tych obszarach powinna rozwijać się praktyczna i uniwersalna filozofia ekologiczna³³, w której autorytet Kościoła ma duże możliwości oddziaływania, promowania i upowszechnia. Eko-filozofia nie jest filozofią akademicką, lecz filozofią życia: „Dla filozofa nie może być większej satysfakcji, jak skonstatowanie, że jego idee stapiają się z codziennym życiem. Największym wyróżnieniem, ba nawet tryumfem, dla ekofilozofii będzie, jeśli zniknie ona z języka jako „ekofilozofia”, a zostanie stopiona z życiem w takim stopniu, że nikt nie będzie świadomy, że jest to ekofilozofia. Dla filozofów akademickich filozofia życia nie jest ważną dziedziną. Ja jednak sądzę, że w naszych obecnych czasach – deformowania się całej cywilizacji i poszczególnych ludzkich jednostek – stworzenie koherentnej filozofii życia jest najważniejszym zadaniem filozofów³⁴.

Bibliografia

Franciszek, *Laudato Si'. W trosce o wspólny dom*, 2015.

Ferry L., *Nowy Ład Ekologiczny. Drzewo, zwierzę i człowiek*, Wyd. Scholar 1995.

³³ Zob. J. Rose, *W obronie życia. Pragmatyczne propozycje dla cierpiącej planety*, Genesis 2014. Wstęp do tej książki autorstwa H. Skolimowskiego był jego ostatnim opublikowanym tekstem.

³⁴ H. Skolimowski, *Zielone oko kosmosu. Wokół Ekofilozofii w Rozmowie i Esejach*, Wrocław 2003.

- Kielczewski D., *Ekologia społeczna*, wyd. II. Wyd. Ekonomia i Środowisko, Białystok 2001.
- Najder-Stefaniak K., *Wprowadzenie do ekofilozofii*, SGGW 2013.
- Niedek M., *Kryzys ekologiczny jako kryzys kultury*, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo” nr 7, 2001.
- Niedek M., *Filozofia ekologiczna jako filozofia kultury*. „ARCHEUS. Studia z Bioetyki i Antropologii Filozoficznej” nr 2, 2001.
- Papuziński A., Hull Z., red. *Wokół eko-filozofii. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Henrykowi Skolimowskiemu dla uczczenia siedemdziesięciolecia urodzin*. Wyd. Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2001.
- Rose J., *W obronie życia. Pragmatyczne propozycje dla cierpiącej planety*, Genesis 2014.
- Scruton R., *Zielona filozofia. Jak poważnie myśleć o naszej planecie*, Poznań 2017.
- Skolimowski H., *Filozofia Żyjąca. Eko-filozofia jako Drzewo Życia*, Wydawnictwo Pusty Obłok, Warszawa 1993.
- Skolimowski H., *Philosophy for a new civilisation*, 2005.
- Skolimowski H., *Polish Analytical Philosophy: A Survey and a Comparison with British Analytical Philosophy*. New York: Humanities Press, 1967.
- Skolimowski H., *Technika a przeznaczenie człowieka*, Wydawnictwo ETHOS, Warszawa 1995.
- Skolimowski H., *The Participatory Mind: A New Theory of Knowledge and of the Universe*. Arkana, 1995.
- Skolimowski H., *Wizje Nowego Millenium*, Wydawnictwo EJB, Kraków 1999.
- Skolimowski H., *Zielone oko kosmosu. Wokół Ekofilozofii w Rozmowie i Esejach*, Wydawnictwo Atla 2, Wrocław 2003.
- Skolimowski H., *Zmierzch światopoglądu naukowego*, Odnova Londyn 1974.

Waloszczyk K., *Kryzys ekologiczny w świetle ekofilozofii*, Wyd. Politechniki Łódzkiej, Łódź 1996.

**Eco-philosophy of Henryk Skolimowski
in the light of the assumptions of integral ecology
Summary**

The aim of the article is to present the main ideas and views of Henryk Skolimowski, the founder of eco-philosophy. This is done in comparison with the assumptions and views on ecological issues formulated by Pope Francis in the Encyclical *Laudato Si'* published in 2015. The article shows the convergence and similarity of positions expressed by H. Skolimowski and the Pope Francis on many issues related to the relationship between man and the environment. Their common feature is the criticism of the mechanistic paradigm that led to the contemporary ecological crisis, as well as the criticism of radical ecology in its biocentric version, equating the status of man with other living creatures. An important element of both concepts is the vision of an environmentally friendly lifestyle and a the project of a new ecological culture characterized by care and responsibility for nature, the world and its future.

Keywords: ecological philosophy, eco-philosophy, integral ecology, Henryk Skolimowski